

щицькі урядовці і панські паразити). Вони енергійно „протиділають” будь якому зближенню з селянами і всілякому виявові української народности. Коли хто насмілиться заговорити по дружньому з селянами, чи дати селянинові українську книжку — піде гомін серед тих кругів від Києва до Житомира, від Житомира до Камінця, і по всім глухим закуткам“. На нас підуть доноси. „Шляхетська гордість, нечиста совість у відношенню до селян („на злодію шапка горить!“), претенсія на польонізацію тутешнього краю, — ось мотиви, що заставляють накидатися на кожного, хто посміє висловитися зі симпатією до селянського люду і до української народности“. Це, каже він про мошродзеїв, „сама солідна частина нашого дворянства, її спокій рідко турбує яканебудь думка, голова і серце її спокійні, за те органи перетравлення обтяжені працею...“ Друга група — пропагандистів ідеї шляхетства... — ідеалом людського типу уважає шляхтича, котрий може гнітити нешляхетську чернь. Третя — молодь, що уважає добрим тоном погорджувати все, що є „непольської народности“. Четверта — більш освічена, стоїть на становищі сільогізму: „потреби народу виявляються в його освічених представниках; тому що більш освічена частина тамошнього суспільства ополячилася, то, значить, тамтешній край (Правобережна Україна) є польський; і ці люди — іронічно додає Рильський — уважають себе демократами“.

В останню групу він виділив „хохломанів“, як групу, що розходиться з усіма іншими. Хохломани, „вийшовши із осередку української ополяченої шляхти, вивчаючи місцеве минуле життя і сучасні його потреби, прийшли до свідомости своєї національної солідарности з місцевим українським населенням і уважають його інтереси дуже близькими своїм інтересам. Предмету для своєї громадської діяльности вони шукають в освіті народу на його власних засадах, в розвитку його громадського життя, працюючи над тим тільки в спокійний і систематичний спосіб. На них нападають всі попередні групи і називають їх погляди і їх діяльність національним відступництвом; але вони на те відповідають, що це тільки — повернення („обращеніє“); що той, хто бажає бути дійсно корисним якомунебудь суспільству, не може залишатись в ролі кольтоніста, котрий ділає на користь митрополії; що їх спосіб поступовання згідний з місцевими простонародними інтересами, котрі вони приймають за вихідну точку увсіх своїх поглядів“¹⁾. (Підкреслення наше, О. М.).

Ця стаття 21 літнього студента, сильно нагадуючи в окремих місцях думки, що на рік пізніш висловив проти закидів теж в одступництві його старший товариш, 28 літній студент-хлопоман Володимир Антонович, у своїй знаменитій „Исповѣди“²⁾, виказала в авторові, як і в його товаришах, таке народолоубство, таку любов до простого люду, яка, поминаючи літературну діяльність

¹⁾ „Основа“. 1861, ноябрь-декабрь, ст. 90, 91, 95, 98, 99.

²⁾ „Основа“. 1862. „Моя исповѣдь“.

Герцена, виступила пізніш на всеросійському ґрунті в течії, прозваній народництвом. Автор некролюгу про Рильського, О. Л. (Орест Левицький) і відносить його до народників, що „пораз перший появилися в нашій краї... в епоху 1860-х років“¹⁾ І дійсно між хлопоманством та виступившим за ним народництвом в вихідних чочках, в генезі від побуту й інтересів народу, безсумнівно є чимала подібність, але поза тим вони різняться, як, загалом беручи, відрізняється українське селянство від великоруського. З другого боку Рильський виступив в заявах і писав про дворян Правобережжя, як „кающійся дворянин“, тим самим попередив (разом з Антоновичом) появу цілого соціально-психологічного типу „кающихся дворян“ на велико-російському ґрунті, типу, що припадає на 70-ті роки і який талановито змалював Н. К. Михайловський. Рильський виступив як заступник нового покоління, котре, — після його слів, — „переймається все сильнішим співчуттям до народу і перестав уважати себе чужим йому“, а яке „поставило собі за завдання— всіма чесними способами сприяти моральному і матеріальному розвитку народу“.

Коли попередня стаття була між іншими свого роду умовуванням переходу Рильського в хлопомани, то слідуюча, теж вміщена в „Основі“, торкаючись матеріальних інтересів народу, між іншими відкидає ширений „місцевим провінціалним дворянством“ закид хлопоманам, ніби вони „хотять перешкодити прийняттю селянами уставних грамот...“, закид, який хлопомани мусіли відперти і в колективнім їх „Отзывѣ Києва“. Ми говоримо про коротку економічну статтю Рильського „з Маковищ, Київського повіту“²⁾.

Вона починається тим, що автор подає деякі уваги про селянське господарство в звязку зі здійсненням реформи 1861 р. Він констатує, що ділениці“ по уставній грамоті, котрі припадають на „корінний наділ“ сливе рівні з тими, що були до реформи у „піших“ селян, тобто, що наділення селян по розміру виходило за малим. А почисливши розходи за „ділениці“ та порівнявши прибуткову і видаткову сторінку селянського бюджету приходить до висновку, що майже нема селянських дворів, які б обійшлися тим, що даватиме „ділениця“, а що, значить, кожна селянська родина буде мусіла додатково заробляти на стороні. Все ж і в таких умовах новий стан речей вважає ліпшим, ніж той, що був до знесення кріпацтва і радив селянам з двох можливостей, які передбачив закон, вибрати платіж грошевий, а не продовження відбутків поміщикам працею, тобто тимчасом зобов'язаною панщиною; бо грошевий платіж (оброк) розв'язував особисту залежність селян від поміщиків. Розуміється, вказівка на недостаточне наділення селян не могла побатися поміщикам, бо збільшення наділів могло відбутися тільки їх коштом. Так і сталося на Правобережжі, але росій-

¹⁾ О. Л. Вже цитов. „Кіевская Старина“, ст. 335.

²⁾ „Основа“, 1862, лютий, ст. 84—91.

ський уряд зробив те задля політичних міркувань: в наслідок польського повстання 1863 р.

В нім українські хлопомани не взяли участі з принципів міркувань. „Нарід на Правобережній Україні під іменням поляка, ляха — говорить очевидець — розумів того поляка, якого він знав у себе і коло себе на Україні, тобто пана (поміщика, О. М.). На повстання цього поляка-пана він задивлявся як на вираз незадоволення з приводу освободження селян (їх же, українців) від кріпацької залежності“¹⁾. „Пани бунтують, бо цар дав волю мужикам“ — говорили селяни. Зрозуміло, що на Правобережжі якраз сам народ подавив повстання; при тім потерпіла й польська частина хлопоманів. Коли б не повстання — гадає Б. Познанський — останні з часом стали би теж українськими хлопоманами.

Одмежувавшись від польських шляхетських кол, українським хлопоманам довелося одночасно одмежуватися також і від російського соціал-революційного напрямку. У травні 1862 р. вийшла в Петербурзі соціалістично-бунтарська брошура під назвою „Молодая Россія“, нелегально поширена скрізь. За її зміст роблено відвічальними і круги до видання її зовсім непричасні, в тім числі й хлопоманів, яким завдяки тій брошурі зачинено їх школи для народу. Ширено про хлопоманів і інші, невідповідні до їх діяльності, шкідливі чутки. Легальне становище хлопоманів спонукало їх заявити отверто в пресі своє credo, аби розвіяти ріжного роду наклепи. Так з'явився у 1862 р. в російськiм часописі „Современная Лѣтопись“ „Отзывъ изъ Кіева“, підписаний 21 особами, що прилучилися до хлопоманів. Перший підпис В. Антоновнча, мабуть його автора, під ним стоїть і підпис Рильського. Задля економії місця ми не реферуємо тих двох цікавих документів 1862 р. — що ми зробили на другім місці, але порівняємо їх в засадничих точках.

„Молодая Россія“ стоїть на певній теоретичній соціалістичній програмі, яку бралася реалізувати дорогою революційного перевороту при допомозі диктатури. Хлопомани висловилися проти накидування величезній більшості народу, нерозвиненого і безголосого, будь-якої теорії, хоч би як вона була гарна і революційну тактику відкинули. Доки народ нерозвинений і несвідомий, який толк, кажуть вони, з тої чи другої теорії, та при тім „взятої не з народнього життя“? „Молодая Россія“ наскрізь раціоналістична й антирелігійна, хлопомани шанують релігійність народу і на ній поручають розвивати його моральність. „Молодая Россія“ проти інституції приватної власності взагалі і за передачу земель в спільне користування, в останнім разі згідне зі світоглядом великоруського селянина: хлопомани говорять тільки про поземельні відносини і стверджують, що „нарід український свідомий важливості поземельної власності“; тим вони, правобережці й лівобережці, вказували на виплекану в тих гу-

¹⁾ Воспоминанія Б. Познанскаго. „Укр. Жизнь“, 1913, № 5. ст. 47—48; також „Кіевская Старина“, 1885, ноябрь, ст. 440.

бернях нашим народом подвійну чи родинну власність, й разом і на необхідність закінчення реформи 1861 р. в зміслі повного відділення селянського землеволодіння від залежності від б. поміщиків. „Молодая Россія“ виставила політичну програму: „республікансько-демократичний союз областей, де вся влада мала перейти в руки національних і обласних зібрань; проголосила повну незалежність Польщі і Литви..., а інші області (значить і України, О. М.) мали по більшості голосів рішити, чи хотять вони взійти в склад федеративної російської республіки“. Хлопомани проголосили свій аполітизм. „Ніхто з нас — кажуть вони — не тільки не говорить і не думає про політику, але всяке політичне стремління, за нинішнього стану суспільства, до тієї міри смішне і хлопячо наївне в наших очах, що серіозно навіть уважаємо зайвим відповідати на цей докір“ і зосібна „всякий політичний сепаратизм в наших очах смішна нісенітниця... некорисна, непотрібна і, не дивлячись на гучне слово, непривабна“. Їх програма — розвинути українську мову і літературу, щоб зберегти українську національність, бо „народність без літератури — паразитне явище“, а „навчання народу в своїй мові йде по крайності в тричі успішніш і скоріше“; отже „виховання нашого народу повинно заховувати пошану до народнього селянського побуту, до його етнографічних особливостей, до його мови і національності“. „Молода Россія“ поставила домагання „знищення шлюбу, як явища у вищій мірі неморального..., скасування родини... без чого немислимо знищення спадщини; знищення монастирів“, вона обстоює „громадське виховання родини“ і „освободження жінчини й її рівноправність з мужчинами“. Цілком інакше задивлялись хлопомани на інституцію родини: З усіх елементів громадського життя єдиний елемент приступний народові нині — пишуть вони, — що користується його глибокою повагою, це — родинний звязок; тому, виховуючи народ... слід скріпляти ...його повагу до родини“. „Молодая Россія“ хотіла, щоб кожна область була зложенаю з „хліборобських общин, в яких всі члени рівноправні“, хлопомани кажуть „слід розвинути на розумних засадах свідомість родинних обовязків і потім, розширюючи розумування від родини, переходити до громади (общини). Покищо — кажуть вони — на цім ступні громадських понимань можна зупинитися“. Хлопомани стояли на тім, що треба „старанно пізнати свій народ“, зрозуміти моральні основи народнього життя і все памятати про них, бо, „з тих зародків, підчас правильного і натурального розвитку, збудується ввесь громадський лад народнього побуту; розвинути ці засади (начала)..., давати їм... правильний, чесний і людяний напрям, берегти їх від покалічення... — от наше завдання“¹⁾. Такий порівнюючий зміст „Отзыва“. Нема сумніву, що ізза незалежних обставин не

¹⁾ „За сто літ“ (1800—1897). Составил Вл. Бурцев, 1897, изд. Фонда В. Р. П., вип. 23, „Молодая Россія“ на стор. 40 і слід. Також „Матеріяли для бібліографії В. Б. Антоновича“, ред. Багалія, вид. В. Академії Наук, Київ, 1929, „Отзыв из Кіева“ ст. 38 і слід.

